

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה, שחוקי התורה ומצוותיה מלמדים על חכמת ובינת עם ישראל בין העמים. הגמרא במסכת שבת (ע"א) מביאה את דבריו של רבי יונתן הלומד מפסוק זה, שיש מצווה ללמוד את חשבון המזלות והכוכבים (מתי מתחיל חודש חדש וכדומה), כי מדובר בחישובים מסובכים המראים על חכמתם של ישראל.

א. בעבר כדי לדעת מתי התחיל חודש, היו מסתכלים על הירח ורואים מתי הוא מתחיל להתהוות, וכפי שעולה במסכת ראש השנה, שמצוות קידוש החודש ייסודה בראייה. רק מספר שנים לאחר חורבן הבית ופיזור הסנהדרין, ובעקבות גזירות וניסיונות שיבוש שמנעו לקדש את החודש כראוי, תיקן הלל הנשיא לוח שנה בו ראשי החודשים קבועים מראש.

ב. בניגוד לגמרא, פירש הרב סעדיה גאון, שגם כאשר בית המקדש היה קיים והיו מקדשים את החודש על פי הראייה - בסופו של דבר, היו קובעים את ראש חודש על פי הלוח והחישובים שנמסרו. מדוע אם כן היה צורך להעיד על ראיית הירח? מסביר הרס"ג, שזה היה רק בשביל להוכיח שהחישוב המובא בלוח אמיתי, אך לא לצורך ממשי, ובלשון **תלמיד הרא"ש** (יסוד עולם ד, ו):

"דע, כי הגאון רבי סעדיה זצ"ל ואחרים שהודו לו אמרו, כי מעולם, ואפילו כשהיה בית המקדש קיים, לא קידשו בית דין המועדים לישראל על פי הלבנה, אלא על פי חשבון המתוקן הזה המסור מקדמונינו, ולא היו בית דין בזמן הראשון נזקקים לראייה אלא כדי לגלות הדבר ולהראות איך הוא העיון מעיד על אמיתת החשבון הנכון המתוקן הזה המסור בידינו מהם."

כיצד רס"ג יתמודד עם קושיות מגמרות מפורשות? **רב האי גאון** (תשובות הגאונים החדשות סי' קטז) חידש וכתב, שרס"ג אמר דבריו רק בגלל המלחמה בקראים. הקראים טענו, שיש לקדש על פי הראייה ואסור לקדש על פי החשבון גם אחרי שנחרב בית המקדש ואין סנהדרין. רס"ג (שכידוע נלחם קשות בקראים) כדי לדחות את דבריהם כתב, שהחשבון הוא העיקרי בחישוב החודש, והראייה רק תוספת לו, אבל למעשה גם הוא סבר שמעיקר הדין יש לקדש על פי הראייה.

בעקבות הדיון בדיני קידוש החודש, נעסוק השבוע בדיני ברכת לבנה, שייסודה בקידוש החודש שהיה נהוג בזמן המקדש. נעסוק בעיקר בשאלות: מדוע יש הבדל בין הספרדים לאשכנזים בזמן בו מותר להתחיל לברך, עד מתי אפשר לברך, ולמה נשים לא משתתפות במצווה זו, למרות שהגמרא כותבת בפירוש שהן חייבות.

תחילת הברכה

ממתי מותר לברך ברכת לבנה? הגמרא במסכת סנהדרין (מא ע"ב) העוסקת בענייני ברכת הלבנה לא מתייחסת לשאלה זו בפירוש, ומשום כך נחלקו הראשונים:

א. **רבי יונה** (ברכות כא ע"א בדה"ר) בעקבות דברי מסכת סופרים (פרק כ) הכותבת שאפשר לברך על הלבנה רק כאשר מתבסמים מאורה, פסק שאפשר לברך רק כאשר נהנים מאורה של הלבנה. ביום הראשון של החודש הירח לא מספיק גדול שיוכלו להנות מאורו, ולכן צריך לומר שאפשר לברך רק לאחר ב' או ג' לילות, וכן פסק **האבודרהם** (ברכות ח).

ב. **הרמב"ם** (ברכות י, יז) חלק על דבריו, והבין מכך שהגמרא לא צמצמה את תחילת זמן הברכה, שכוונתה לומר שאפשר לברך מתחילת החודש - הזמן בו מתחילים לראות את הירח. כדבריו פסקו להלכה רוב הראשונים, וביניהם **המאירי** (סנהדרין שם ד"ה כל), **הי"ד רמה** (שם ד"ה ואמר), **הסמ"ג** (עשין כז ד"ה הראה) ועוד, ובלשון הסמ"ג:

"הרואה לבנה בחידושה אמרינן בסנהדרין (מב ע"א) שמברך בא"י א-להינו מלך העולם אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם חוק וזמן נתן להם שלא ישנו תפקידם וכו' ברוך אתה ה' מחדש חדשים. ואמרינן התם שצריך לברך ברכה זו מעומד, ואם לא בירך בליל ראשון יכול לברך עד ששה עשר בחודש עד שתתמלא פגימתה."

כיצד יישב הרמב"ם את הקושיה ממסכת סופרים, ממנה הביא רבינו יונה ראייה לדבריו? קודם כל כפי שכתב רבינו יונה, נאמרו עוד פירושים למילים "עד שתתבסם", כך שאין חובה לפרש שכוונתה דווקא לזמן בו נהנים מהאור. כמו כן, ייתכן שהרמב"ם הבין שהגמרא חולקת וסוברת שברכת הלבנה זהה לברכה על קשת, ולא צריך להינות ממנה כדי לברך.

ג. אפשרות שלישית לתחילת זמן הברכה הביא הבית יוסף בשם המקובל **רבי יוסף ג'יקטליא**, כאשר לשיטתו אפשר לברך רק מהיום השביעי. למרות שהסמך לדבריו הוא מהקבלה, **הרמ"ע מפאנו** פירש שכך גם כוונת מסכת הסופרים שראינו לעיל, וכאשר היא כותבת שיש לברך על הלבנה רק כאשר מתבסמים מאורה, כוונתה ליום השביעי של החודש, שאז אורה גדול ויפה.

האחרונים וביניהם **הב"ח** (תכו, א) הקשו על שיטתו מדברי רב יהודה. כפי שנראה בהמשך לדעת רב יהודה, אפשר לומר ברכת לבנה רק עד היום השביעי בחודש (ובניגוד לנהרדעי הסוברים שאפשר לומר עד ט"ז בו), ואם כך יוצא שלפי שיטת רבי יוסף ג'יקטליא, לדעת רב יהודה כלל אי אפשר לומר ברכת לבנה, שהרי היום הראשון לברכה הוא גם היום האחרון, ובלשון:

"ומכל מקום יש לתמוה על שיטתו, דהלא מדקאמר תלמודא עד כמה מברכין על החודש עד שתתמלא פגימתה ואמר רב יהודה עד שבעה ופירש רש"י אם לא בירך היום יברך למחר עד ז', אלמא (= הרי) דלכתחילה מברך עליה קודם שעברו עליה ז' ימים, ונהרדעי לא פליגי עליה בהא אלא מוסיפין לברך עוד עד י"ו בחודש."

התירוץ הפשוט לקושיה זו הוא, שלמעשה רבי יוסף ג'יקטליא כלל לא הסתמך על דברי הגמרא, אלא פסק על פי הקבלה. אף על פי כן כדי ליישבו גם עם דברי הגמרא דחק **הרמ"ע מפאנו** (ס' עח), שהאמוראים התייחסו למקרים שונים. כלומר רב יהודה התייחס לתחילת זמן הברכה ולכן כתב שאפשר לברך עד ז' בחודש, ואילו נהרדעי התייחסו לסוף הזמן, ולכן כתבו שאפשר לברך עד ט"ז.

להלכה

בעקבות המחלוקת בראשונים נחלקו האחרונים:

א. **השולחן ערוך** (תכו, ד) פסק שאפשר לקדש את הלבנה רק מז' בחודש וכרבי יוסף ג'יקטליא, וכך פסקו גם **הבן איש חי** (ויקרא כג) **והרב עובדיה** (יחזקאל דעת ב, כד) בעקבותיו. אמנם, מכיוון שדעת רוב הראשונים שאפשר לקדש את הלבנה קודם לכן וכפי שראינו לעיל, לכן פסק הרב עובדיה שאם יש חשש שבהמשך החודש הלבנה תתכסה בעננים, אפשר לקדשה כבר מג' בחודש.

ב. **הרמ"א** (שם) לא השיג על דברי השולחן ערוך, ובפשטות מודה לשיטתו, אך למסקנה האשכנזים בעקבות **המגן אברהם**, ט"ז **והמשנה ברורה** נוהגים בכל זאת לברך מג' בחודש (למעט בחודש אב שמברכים רק לאחר הצום) וכשיטתו של רבינו יונה לעיל, מכיוון שדעתו של רבי יוסף ג'יקטליא היא דעת יחיד, ובפשטות נוגדת את דברי הגמרא.

סוף זמן הברכה

בניגוד לתחילת זמן הברכה, שפי שראינו אליו הגמרא לא מתייחסת בפירוש, לסוף הזמן הגמרא מתייחסת, ומביאה מחלוקת בשאלה זו בין האמוראים. לדעת רב יהודה אפשר לקדש עד השביעי לחודש (ז'), ואילו לדעת נהרדעי עד ששה עשר לחודש (ט"ז), ובפסק ההלכה נחלקו הראשונים:

א. **רבינו ירוחם** (נתיב יא, א) **והכלבו** (מג) פסקו שמכיוון שיש מחלוקת, לכתחילה יש לברך עד ז' בחודש כדי לחוש לשיטת רב יהודה, אך בדיעבד אפשר לברך עד ט"ז כדעת נהרדעי, וכך פסק **הב"ח** (או"ח תכו). ב. רוב הראשונים (רמב"ם, רא"ש, מאירי) חלקו וסברו שמעיקר הדין אפשר לברך עד ט"ז בחודש, מכיוון שנהרדעי הם מספר חכמים, והלכה כרוב, ובלשון **הכסף משנה** (ברכות י, ז):

"אמר רבי יוחנן עד מתי מברכין על החדש עד שתתמלא פגימתה. וכמה אמר רבי יעקב בר אידי אמר רבי יהודה עד ז', נהרדעי אמרי עד י"ו ופסק רבינו כנהרדעי דרבים נינהו וכן פסק הרא"ש. כלומר דבתר הכי (= שאחרי זמן זה) לא שייך לומר מחדש החדשים, שהרי כבר נושנת היא."

אמנם כפי שהם העירו עדיין יש קושי בפסיקה זו. הרי הפסק של נהרדעי (וכן של רב יהודה) מתבסס על דברי רבי יוחנן האומר, שיש לברך ברכת לבנה עד שתתמלא פגימתה, כלומר עד שהיא תראה שלמה - ובט"ז בחודש הירח כבר נחסר מגודלו המקסימלי, והיה יותר נכון לומר שיש לברך עד ט"ו לחודש! ביישוב הקושי נחלקו, מחלוקת שמשיפיה על סוף זמן הברכה:

אפשרות ראשונה לתרץ את הקושי מופיעה **באור זרוע** (ראש חודש תנו) **ובטור** (או"ח תכו), ובעקבותיהם גם **בשולחן ערוך** (תכו, ג). הם סברו, שכאשר הגמרא כותבת עד ט"ז הכוונה 'עד ולא עד בכלל', דהיינו עד יום ט"ז אבל לא כולל אותו היום. נמצא שלשיטתם למעשה יש לברך ברכת הלבנה עד ט"ו בחודש - זמן שהלבנה בשלמותה.

אפשרות שניה מעט שונה לתרץ את הקושי מופיעה **במהרי"ל** (ס"י יט), ובעקבותיו **ברמ"א** (שם). הוא כתב, שכאשר הגמרא כתבה ששה עשר בחודש, היא לא התכוונה לששה עשר בחודש ממש, אלא עד אמצע החודש. החודש מורכב מ"ט ימים, י"ב שעות ותשצ"ג חלקים, עד חציים של הימים הנ"ל אפשר לקדש את החודש - מעט יותר מוקדם מסוף זמנו של השולחן ערוך.

חייב הנשים

עד כה עסקנו בשאלה, עד מתי מותר לברך ברכת לבנה. שאלה נוספת שדנו בה הפוסקים היא, מדוע נשים לא נוהגות לברך ברכה זו, ובניגוד לדברי הגמרא (והמאירי בעקבותיה) הפוסקת שנשים חייבות בברכת לבנה:

א. **המגן אברהם** נימק שהסיבה שנשים לא מקיימות מצווה היא, שמדובר במצוות עשה שהזמן גרמא ממנה נשים פטורות. אמנם כפי שראינו בעבר (סוכות שנה ב') לדעת האשכנזים בעקבות רבינו תם, נשים יכולות לברך על מצוות עשה שהזמן גרמא, אבל מצווה זו המזכירה את חטא עץ הדעת אותה גרמה האשה - הן נוהגות שלא לברך (ועיין בשו"ת רב פעלים או"ח ד, תלד).

את דברי הגמרא הכותבת בפירוש שנשים חייבות במצווה זו, וממנה עולה שלא מדובר במצוות עשה שהזמן גרמא דחה המגן אברהם, שניסח הגמרא לאו דווקא, ולמעשה כוונתה לומר שהן לא חייבות. ובלשונו:

"נשים פטורות דמצוות עשה שהזמן גרמא הוא, ואף על גב דהם מקיימות כל מצוות עשה שהזמן גרמא כגון סוכה מכל מקום מצווה זו אין מקיימים, מפני שהם גרמו פגם הלבנה (של"ה). ובסנהדרין פרק ה' אמרין על ברכת הלבנה הני נשי דידן נמי מברכי משמע קצת דמברכין, ואפשר דלא דווקא נשים אלא לישנא בעלמא נקט "

הרב שלמה קלוגר (חכמת שלמה קצג) חלק על המגן אברהם וכתב, שברכת לבנה אינה נחשבת מצוות עשה שהזמן גרמא. לשיטתו מצוות עשה שהזמן גרמא, היא רק מצווה שמעיקר הדין אפשר לקיימה תמיד, אלא שהתורה או חכמים הגבילו את זמן הקיום. לדוגמא נטילת לולב, אין מניעה מציאותית לנטול לולב כל השנה, ורק התורה קבעה שיש לנטול במהלך חג הסוכות.

לעומת זאת הסיבה שלא מברכים ברכת הלבנה כל הזמן היא, שמציאותית הירח לא מלא כל הזמן (ובדומה לברכת האילנות, שאפשר לברכה בתקופת ניסן רק בגלל שאז האילנות פורחים, ולא בגלל מצוות חכמים) - משום כך אי אפשר לנמק שהנשים נוהגות שלא לברך בגלל שמדובר במצוות עשה שהזמן גרמא. ובכל זאת, כיצד יישבו את העובדה שהן נוהגות שלא לברך?

ב. **השבות יעקב** (א, יב) תירץ שהסיבה לכך היא שהן לא שמחות. הגמרא במסכת סנהדרין כותבת שמצוות קידוש החודש צריכה להיות בשמחה (ולכן נוהגים לברכה במוציא שבת כאשר לבושים בבגדי לבן), ואילו הגמרא בעירובין (ק ע"ב) כותבת כחלק מהקללות שכוללה חוות בעקבות חטא עץ הדעת, שעל הנשים להיות עטופות כאבל - משמע שהן עצובות (ועיין הערה¹).

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו²...

¹ אמנם, טעם זה קשה משתי פנים: ראשית, לא נראה שנשים עצובות יותר מגברים. כמו כן, רש"י (ד"ה עטופה) פירש 'שעטופה כאבל' הכוונה שהיא מתביישת לצאת בגילוי שערות לשוק, ואין לכך קשר כלל לעצבות (ועיין בשו"ת אלף לך שלמה סי' קצג).

² מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com